

*До спеціалізованої вченої ради ДФ 32.051.112
Львівського національного університету
імені Івана Франка,
79000, м. Львів, вул. Університетська, 1*

РЕЦЕНЗІЯ

**на дисертацію ЗБОРІВСЬКОГО Юрія-Антонія Ярославовича
на тему «Цивільно-правове регулювання трансплантації
анатомічних матеріалів людини»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії у галузі знань 08
«Право» за спеціальністю 081 «Право»**

Актуальність теми дисертації та її зв'язок з науковими програмами, планами, темами

Розвиток біотехнологій, генної інженерії як в Україні, так і в іноземних державах вплинули на появу нових відносин та на потребу їхнього належного правового регулювання. Зокрема, це стосується питань, пов'язаних із використанням анатомічних матеріалів людини, розпорядження ними, а також визначення правового режиму анатомічного матеріалу.

У зв'язку з новелізацією приватного права та проведенням медичної реформи в Україні правове регулювання відносин у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини та пов'язаної з нею діяльності потребує оновлення та запровадження нових надійних та дієвих механізмів правового регулювання.

Прийняття в 2018 році Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» з одного боку створило правову основу для розвитку трансплантаційної медичної допомоги, проте, з іншого боку, породило чимало проблем, які на сьогодні потребують вирішення, зокрема не забезпечено створення та функціонування Єдиної державної інформаційної системи трансплантації, ухвалення пакету відповідних нормативно-правових актів, у зв'язку з чим наразі виник правовий вакуум, який практично унеможливує застосування до важкохворих людей трансплантації як методу лікування в Україні. Також на сьогодні відсутні трансплант координатори, як ключова фігура в організації процесу пересадки органів. Поряд з цим законодавство в сфері трансплантації повинно відповідати і вимогам її якості, про що неодноразово у свої практиці наголошує Європейський суд з прав людини.

Доводиться констатувати, що на законодавчому рівні не передбачені дієві та ефективні способи захисту прав та інтересів донора у разі порушення його особистих немайнових прав, зокрема права на медичну допомогу, права на охорону здоров'я, права на донорство, права на трансплантацію. Судова практика із цього питання теж є неоднозначною.

Проблемні питання цивільно-правового регулювання трансплантації анатомічних матеріалів людини практично залишилися поза увагою наукової спільноти.

Зважаючи на вищенаведене, обрану ЗБОРІВСЬКИМ Ю-А. Я. проблематику дисертаційного дослідження слід вважати актуальною та затребуваною як для задоволення наукових потреб, так і для правозастосовної практики.

Обраний напрямок дослідження відповідає науково-дослідній тематиці кафедри цивільного права та процесу юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка «Концептуальні засади рекодифікації цивільного законодавства України» (номер державної реєстрації 0122U200330).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Достовірність та обґрунтованість наукових положень, викладених у дисертації, ґрунтуються на глибокому аналізі чинного законодавства України, міжнародних договорів, обраній методології, ретельним і всебічним опрацюванням доктринальних джерел, у тому числі іноземних, а також матеріалів судової практики України та практики ЄСПЛ.

Визначені у роботі об'єкт та предмет дозволяють досягти мети дослідження, яка полягає у науковому обґрунтуванні теоретичних положень, спрямованих на удосконалення цивільно-правового регулювання трансплантації анатомічних матеріалів людини та правових форм реалізації особистих немайнових прав фізичної особи в сфері трансплантації на основі аналізу правозастосувальної практики.

Використання дисертантом загальнонаукових та спеціально-юридичних методів наукового пізнання характеризується системним підходом, що дало йому можливість досліджувати проблеми в єдності їхнього соціального змісту і юридичної форми, а також зумовило достовірність авторських висновків та наукових узагальнень.

Високий ступінь обґрунтованості результатів дисертаційного дослідження зумовлено досить раціональною та внутрішньо узгодженою структурою роботи, яка побудована з урахуванням дослідження мети та

завдань, характеризується логічною послідовністю викладення теоретичного матеріалу, проведеного аналізу та відображення результатів дослідження.

Логічна побудова дисертації свідчить про обізнаність здобувача з матеріалом. У всіх розділах дисертант намагається давати власну оцінку, вступає в конструктивну полеміку, що свідчить про наукову спроможність самостійного опрацювання теми.

Робота складається з 3 розділів, які поділені на 8 підрозділів. Всі розділи дисертації загалом послідовно сформульовані та викладені, а також закінчуються висновками, в яких містяться основні ідеї розділу. Теоретично тема дослідження розроблена ґрунтовно.

Позиції, які відстоює автор, базуються на глибокому аналізі значної кількості джерел як нормативного, так і науково-практичного характеру, що дозволило йому всебічно й критично проаналізувати теоретичні та прикладні аспекти обраної проблематики. Видається, що охоплені матеріали, повною мірою забезпечили дисертанту досягнення поставленої мети дослідження. Безумовним позитивом роботи є опрацювання дисертантом значного емпіричного матеріалу у вигляді матеріалів судової практики України та практики ЄСПЛ.

Наукові положення, висновки і рекомендації, які викладені у дисертації, відповідають загальному контексту та спрямованості дослідження. Їх теоретичний рівень і практична цінність напряму пов'язані з високою ступінню їх обґрунтованості та достовірності. Крім того, зважаючи на нагальну потребу удосконалення нормативного регулювання досліджуваної сфери відносин, слухними є пропозиції щодо внесення змін до Цивільного кодексу України, Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині».

Необхідно відзначити доступний для сприйняття стиль викладення матеріалу. Робота написана грамотною українською мовою, стиль викладення матеріалу відповідає прийнятому в науковій літературі (точність, логічність, лаконічність, зрозумілість, цілісність, завершеність).

Висновки та пропозиції по роботі можуть бути використані у науково-дослідній сфері та правозастосовній діяльності. Корисність і придатність результатів дисертаційного дослідження для використання в навчальному процесі, у правотворчій діяльності, а також у науковій та дослідній діяльності при подальшому вивченні правових форм реалізації особистих немайнових прав фізичної особи на охорону здоров'я, медичну допомогу та донорство.

Результати дослідження пройшли належну апробацію, оскільки основні висновки і теоретичні положення знайшли відображення у 5 наукових

публікаціях, які входять до переліку наукових фахових видань України, 6 тезах доповідей на конференціях.

Наукова новизна одержаних результатів

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим у вітчизняній цивілістичній науці дослідженням, у якому проведено комплексний теоретичний аналіз цивільно-правового регулювання трансплантації анатомічних матеріалів і вироблено на його основі пропозиції та рекомендації з метою удосконалення правового регулювання у цій галузі суспільних відносин.

До положень дисертації, які характеризуються елементом новизни, та, на переконання рецензента, сприяють вирішенню низки важливих теоретичних і практичних проблем, належать, зокрема, такі результати дослідження:

- заслуговують на підтримку виокремлені дисертантом на с. 34 дисертації ознаки немайнового правовідношення з трансплантації анатомічних матеріалів, зокрема: 1) належність права всім фізичним особам, яким потрібна медична допомога шляхом надання трансплантаційних заходів з метою охорони здоров'я та забезпечення права на життя; 2) неможливість грошової оцінки анатомічних матеріалів; 3) об'єктивна форма існування донорських органів у вигляді анатомічних матеріалів; 4) презумпція згоди донора та реципієнта на трансплантаційну операцію;

- аргументованою видається позиція автора на с. 36 дисертації про те, що органи та інші анатомічні матеріали, які відділені від тіла людини є самостійними об'єктами цивільних правовідносин з трансплантації. Вони відповідають критеріям матеріальної консистенції та мають об'єктивовану форму. Ознака фізичної консистентності має різний характер залежно від виду органу, анатомічного чи біологічного матеріалу, який є об'єктом трансплантації. Виокремлення органів та анатомічних матеріалів як об'єктів цивільних прав має важливе значення для встановлення їх правового режиму регулювання. При цьому слід розмежовувати правовий режим органів (їх частин), клітин і тканин та інших анатомічних матеріалів;

- достатньо обґрунтованим видається висновок на с. 74 дисертації про те, що незважаючи на особистісний зв'язок з немайновими правами фізичної особи, вилучені донорські органи є самостійним об'єктом цивільних правовідносин. Анатомічні матеріали та органи є предметом цивільного обороту. За своєю правовою природою вони є немайновими благами, які є об'єктами матеріального світу у разі відділення їх від тіла людини. Таким чином, на думку автора, унаслідок медичного втручання на основі згоди донора та реципієнта відбувається трансформація особистого немайнового права фізичної особи в самостійний об'єкт цивільних прав;

- з позиції сучасної цивілістичної доктрини цілком обґрунтованою видається позиція автора на с. 79 дисертації про те, що анатомічні органи мають немайнову цінність, виступаючи матеріалізованим елементом особистого немайнового права на донорство і медичну допомогу. Ця цінність проявляється у можливості зберігати корисні властивості та їх використання в рамках трансплантаційного правовідношення з лікувальною метою. Однак виокремлення анатомічних матеріалів людини-донора не можна прирівнювати до правового режиму тіла як об'єкта правовідносин, навіть у випадку трансплантації органів донора-трупа. Власне відокремлені і матеріалізовані субстанції донорських органів слід розглядати в нерозривному зв'язку з реалізацією особистого немайнового права на донорство. Тому порушення в сфері трансплантації слід розглядати не через призму відшкодування майнової шкоди, а як порушення особистого немайнового права фізичної особи. Водночас не виключається майнова відповідальність за ушкодження здоров'я донора або реципієнта (пацієнта) з боку медичних закладів та інших суб'єктів, які здійснюють трансплантаційні заходи;

- слушною видається пропозиція дисертанта на с. 83 дисертації доповнити ч. 1 ст. 290 ЦК України абзацом такого змісту: «Право на донорство включає здійснення повноважень з надання згоди на вилучення анатомічних матеріалів для пересадки реципієнту в порядку, визначеному законодавством про трансплантацію». Водночас автор пропонує анатомічні матеріали віднести до переліку об'єктів цивільних прав, встановлених ст. 177 ЦК України. Зазначені зміни, з одного боку, легалізують поняття анатомічних матеріалів як об'єктів цивільних прав, а з іншого – підкреслять взаємозв'язок анатомічних матеріалів з особистим немайновим правом на донорство;

- обґрунтованим і таким, що потребує врахуванню у законотворчій діяльності, є висновок на с. 125 дисертації про необхідність внесення змін до абзацу 5 ч. 4 ст. 14 Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині», зокрема: «Згода на вилучення анатомічних матеріалів надається після доведення донору лікарем об'єктивної та доступної інформації про можливість виникнення ускладнень для його здоров'я, а також про права у зв'язку з донорством. У разі якщо донором гемопоетичних стовбурових клітин є особа до 18 років, інформація про можливість виникнення ускладнень для її здоров'я, а також про її права у зв'язку із донорством надається батькам (усиновлювачам), піклувальникам цієї особи. Якщо над фізичною особою не встановлено піклування, то разом із згодою неповнолітньої особи-донора потрібна письмова згода (рішення) органу опіки та піклування»;

- слушною видається пропозиція автора на с.157-158 дисертації, що при визначенні черговості проведення трансплантаційних заходів серед інших показників необхідно враховувати громадянство України. З огляду на це дисертантом запропоновано в Законі України «Про трансплантацію, анатомічних матеріалів людині» передбачити можливість бути реципієнтом особі, яка має статус іноземця або особи без громадянства на основі платної медичної послуги з врахуванням показань пріоритетності, встановлених ч. 11 ст. 13 названого вище закону.

Більшість положень дисертації, які викладені у форматі наукової новизни, заслуговують на схвалення та підтримку. Також аргументованими видаються низка інших ідей та висновків, які не віднесені автором до положень наукової новизни, проте за своїм змістом можуть вважатись новаторськими.

Відсутність порушень академічної доброчесності

У представлений на рецензування дисертації не виявлено ознак академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. У роботі наявні покликання на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей, дотримано положення законодавства про авторське право, надано повну та достовірну інформацію про результати наукової діяльності та використані методи дослідження. Зазначене дає змогу дійти висновку про дотримання ЗБОРІВСЬКИМ Ю.-А. Я. вимог академічної доброчесності.

Оцінка змісту та оформлення дисертації

За структурою та технічним оформленням робота відповідає стандартам Міністерства освіти і науки України, основні її положення достатньо повно відображені в анотації та наукових публікаціях. Дисертація написана зрозумілою і доступною науковою мовою. Автор досить аргументовано критикує положення чинного законодавства України, дискутує із приводу наукових думок, проте ця критика та дискусія має конструктивний характер, дозволяє глибше розкрити сутність досліджуваних категорій.

Дискусійні положення дисертації та зауваження

Разом з тим, позитивно оцінюючи проведену наукову роботу, необхідно зазначити, що дослідження містить низку положень, висновків, пропозицій і рекомендацій, які відображають спірні теоретичні позиції, що спонукає до дискусії з цього приводу, а саме:

1. У роботі на с.114 дисертант зазначає, що право на донорство пов'язане з досягненням певного віку. Однак в даному випадку не йдеться про автоматичне досягнення віку як підстави виникнення особистого немайнового права, оскільки реалізація зазначеного немайнового права здійснюється на основі волевиявлення фізичної особи у формі правочину, то правове значення

має достатній обсяг дієздатності донора. На думку рецензента, таке судження не можна вважати безапеляційним, оскільки відповідно до ст. 290 ЦК України лише повнолітня дієздатна фізична особа має право бути донором крові, її компонентів, а також органів та інших анатомічних матеріалів та репродуктивних клітин. Особа віком до 18 років може бути живим донором гемопоетичних стовбурових клітин відповідно до закону. Як наслідок правове значення для реалізації права на донорство має як досягнення фізичною особою донором повноліття, так і наявність достатнього обсягу дієздатності.

2. На с. 122 дисертаційної роботи автор пропонує в положеннях Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» словосполучення «інші законні представники» замінити словами «усиновителі, піклувальники (опікуни)». На думку рецензента доцільність таких змін до закону потребує додаткового та більш чіткого авторського обґрунтування в контексті практичного значення у відносинах з трансплантації анатомічних матеріалів.

3. На с. 36 дисертаційної роботи автор перелічує види об'єктів, які складають зміст поняття анатомічні матеріали та підкреслює, що зазначені анатомічні матеріали можуть бути відокремлені від тіла людини і бути самостійними об'єктами трансплантації. Виокремлення органів та анатомічних матеріалів як об'єктів цивільних прав має важливе значення для встановлення їх правового режиму регулювання. При цьому слід розмежовувати правовий режим органів (їх частин), клітин і тканин та інших анатомічних матеріалів. Як наслідок виникає питання чи впливає правовий режим окремих видів анатомічних матеріалів на оборотоздатність таких анатомічних матеріалів як об'єкта немайнового права з трансплантації і чи всі перелічені види об'єктів, які складають зміст поняття анатомічні матеріали можуть бути відокремлені від тіла людини за життя донора і бути самостійними об'єктами трансплантації?

Втім, висловлені зауваження та дискусійні положення, в цілому, не впливають на загальну високу позитивну оцінку дисертації. Наявність дискусійних питань, насамперед, характеризує власний підхід до її розгляду дисертантом.

Загальний висновок

Рецензована дисертаційна робота є самостійним завершеним науковим дослідженням, характеризується високим науково-теоретичним рівнем та містить нові науково обґрунтовані результати, які вирішують конкретне наукове завдання, що має істотне значення для юридичної науки.

З огляду на викладене, вважаю, що за актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю, теоретичною та практичною цінністю здобутих

результатів дисертація ЗБОРІВСЬКОГО Юрія-Антонія Ярославовича на тему «Цивільно-правове регулювання трансплантації анатомічних матеріалів людини», подана на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право», відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261, Вимогам до оформлення дисертації, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року №40 та Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, а її автор заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Рецензент:

**доктор юридичних наук, доцент
доцент кафедри цивільного права
та процесу юридичного факультету
Львівського національного університету
імені Івана Франка**

Марія МИХАЙЛІВ